

Thomas van Aquino: 8 thema's

Een lezingenreeks op het Grootseminarie Rolduc

Thema I) Thomas over waarheid en onwaarheid

1) Introductie

“Quia studium philosophiae non est ad hoc sciatur quid homines senserint sed qualiter se habeat veritas rerum.”) - In de coelo, I, 22.

“De studie van de filosofie heeft niet de bedoeling om te achterhalen wat anderen hebben gedacht, maar om te ontdekken, hoe de waarheid van de dingen zich verhoudt.”

Het begin van deze bijeenkomst is een citaat van Thomas uit één van zijn werken, in het Latijn zeggen wij: “In de coelo I,22”:

Inhoudelijke is dus geen citaat dat een definitie geeft over wat waarheid is, iets wat u had kunnen verwachten bij een thema over ‘waarheid en onwaarheid’. - Nee, dit citaat gaat in eerste instantie over de manier hoe wij mensen ons volgens Thomas moeten inspannen om tot kennis, tot inzicht te komen. Maar wij mensen willen nu eenmaal kennis verkrijgen die ook klopt, kennis die ‘waar’ is. Een wereld waarin wij elkaar alleen maar leugens vertellen, is misschien wel voor te stellen, maar wel een absurde wereld. Maar de wereld zoals zij nu is, de wereld waarin wij nu leven, is zo, dank zij onze voortdurende ontdekkingen hoe ‘de waarheid van de dingen’ zich verhoudt. De kern van deze uitspraak van Thomas is dus dit - voorlopig nog - enigszins mysterieuze woord van **‘de waarheid van de dingen’**. En zo staan wij dus wél midden in ons thema: waarheid en onwaarheid. Laten wij stap voor stap dit gaan ontdekken.

2) De afkorting “In de coelo I, 22”:

Wij focussen op “In de coelo I,22”: wat betekent dit? Ik neem deze afkorting/deze verwijzing als uitgangspunt voor de hele lezingenreeks. Waarom? Wat zegt een dergelijke verwijzing over een auteur, over zijn persoon en persoonlijkheid, over zijn denken?

Je kunt een persoon enerzijds benaderen via zijn **biografie**, ook kun je anderzijds een persoon leren kennen via zijn **socio-culturele context**, of ten derde via zijn/haar **uitingen van gevoelens**. Dat kan ook voor Thomas van Aquino; toch kies ik de weg om hem nader te leren kennen via de notitie van een citaat van hem. Je zou kunnen spreken van **een soort forensisch sporenonderzoek**: van een heel klein detail naar een portret van een persoon uit het midden van de 13^e eeuw.

Laten wij dit sporenonderzoek beginnen: **wat is “In de coelo I,22”?**

Wat weten wij? Het is de vindplaats van het bovenvermelde citaat; de vindplaats van dit citaat in het hele werk (Oeuvre) van Thomas van Aquino.

Het is allereerst **een afkorting**, de hele verwijzing luidt namelijk: **“In Aristotelis libros de caelo et mundo expositio”**.

De “in” staat hier voor ‘commentaar’; in de middeleeuwen (vooral de 12^e en 13^e eeuw) was de **commentaarliteratuur** heel sterk in zwang; vandaag zouden wij spreken van **een soort ‘recensie’**, maar dan in die tijd heel uitgebreid, niet alleen samenvattend een paar bladzijden over een werk, een theaterstuk, een opera (zoals vandaag de dag recensies verschijnen in tijdschriften of kranten) maar een commentaar bij feitelijk elke zin van een ander werk; wij noemen dat ook een **parafrase**: feitelijk elke zin van een becommentarieerd werk wordt met eigen woorden van de auteur weergegeven.

3) De herontdekking van Aristoteles

Wanneer – zo de vraag - doe je zo iets? Dat doe je alleen als het de moeite loont, dus als dit andere werk echt wel van betekenis is.

Welnu, in de 12^e en 13^e eeuw waren bepaalde werken van een uitzonderlijke betekenis, vooral omdat deze werken enerzijds heel oud waren en anderzijds voor de eerste keer in de Westerse wereld bekend waren geworden, in Latijnse vertalingen. Het zijn de werken van de Griekse filosoof **Aristoteles (384 – 322 v. Chr.)**. Wij kunnen ons de betekenis van dit gebeuren nauwelijks nog voorstellen. Maar voor de mensen van de 12^e en 13^e eeuw betekende de ontdekking van de aristotelische geschriften **een wetenschappelijk revolutie**. Waarom? Omdat Aristoteles in de 4^e eeuw v. Chr. op een heel eigen wijze met de studie en bestudering van de wereld was omgegaan. En met het begrip ‘wereld’ wordt hier bedoeld: alles wat zich op de een of andere manier aan de menselijke geest voordoet, alles wat de menselijke geest kan grijpen, oftewel kan be-grijpen.

Misschien zegt of denkt u nu: ‘Hoezo dan? Wij proberen toch altijd al de wereld om ons heen te begrijpen!’ Mijn antwoord is: ‘Ja, precies dat doen wij.’ Maar de vraag is: **‘Hebben wij dat altijd al op dezelfde manier gedaan?’** – En nu komt het enigszins verrassende antwoord: ‘Ja, in de praktijk. Maar **dát** wij dit zo doen heeft Aristoteles ons geleerd. Want de manier zoals wij nu anno 2024 (2025) de wereld bestuderen en proberen haar te begrijpen, **die manier, is de manier van Aristoteles**.

Deze Griekse filosoof probeerde de wereld te begrijpen op de volgende wijze: wij gebruiken onze vijf zintuigen, die ons waarnemingen leveren. Deze waarnemingen worden vervolgens door onze menselijke geest ‘verwerkt’ en tot datgene gemaakt wat wij ‘kennis’ noemen. Deze veelvuldige kennis blijft dan in onze geest bewaard, en zij kan vervolgens door de vaardigheid van onze taal mondeling of schriftelijk worden doorgegeven. Omdat onze zintuigen telkens opnieuw op zoek kunnen gaan naar nieuwe waarnemingen en door de veelvuldigheid van ‘materiaal’ in onze wereld ook steeds meer worden gestimuleerd, bereiken wij mensen alsmaar meer kennis. Feitelijk zijn er geen grenzen aan de hoeveelheid van wat onze zintuigen en ons verstand kunnen opnemen. Daarom zegt Aristoteles dan ook in een beroemde uitspraak (hier in het Latijn geciteerd) “Anima est quoddammodo omnia.” - “De ziel is als het ware alles.” De twee belangrijkste componenten echter in dit hele proces zijn onze zintuigen en het verstand, in die volgorde, want er geldt de aristotelische regel: “Nihil est in intellectu quod non fuit prius in sensu.” – “Niets is in het verstand dat niet eerder in de zintuigen is geweest.”

Waarschijnlijk klinkt ons deze manier van kennis verwerven en deze volgorde vrij bekend in de oren, maar omdat het zo vanzelfsprekend lijkt, richten wij nauwelijks tot nooit onze aandacht op deze methode. Aristoteles echter heeft er in de 4^e eeuw v. Chr. over nagedacht en is tot dit inzicht gekomen. Onze huidige manier van de studie van de wereld is zodoende de ‘**modus aristotelensis**’. En de beschrijving van deze manier hebben wij grosso modo in de Westerse wereld in de 12^e en 13^e eeuw herontdekt en sindsdien in ons eigen denken opgenomen. Beter gezegd: **deze manier is onze manier van denken en onderzoeken geworden**. Een filosoof/theoloog uit de 19^e eeuw heeft dit gebeuren als volgt omschreven: “Zolang wij mensen zijn, kunnen wij helemaal niet anders dan in hoge mate Aristotelesleerlingen te zijn; want de grote meester geeft ons niets minder dan de analyse van de gedachten, gevoelens, visies en overtuigingen van het menselijk geslacht. Hij heeft ons de zin van onze eigen woorden en ideeën ontsloten, nog voordat wij geboren waren. In vele wezenlijke dingen betekent, juist te denken, zoals Aristoteles te denken. Wij zijn zijn leerlingen, of wij het willen of niet, en zelfs wanneer wij het nog niet eens weten.” (J.H. Newman). En een filosoof uit de 21^e eeuw laat weten: “Wetenschap is enkel zo goed, als haar begrippen doeltreffend en verhelderend zijn. De vastlegging van begrippen door Aristoteles was zo overtuigend, dat wij ook vandaag de dag in de opleidings- en wetenschapstaal zijn uitdrukkingen gebruiken, meestal echter zonder er iets van te vermoeden.” (Klaus Held).

4) Een andere manier van ‘begrijpen van deze wereld’

Misschien is het helemaal niet zo gemakkelijk om zich voor te stellen dat de benadering en bestudering van de wereld ook op een andere manier kan gebeuren (want onze generaties zijn de erfgenamen in een lange reeks van generaties die aristotelisch denken). Maar laten wij **dit experiment** voor een kort ogenblik wagen.

Stel: wij gebruiken **niet** onze zintuigen en de verbetering van onze zintuigen (techniek) voor de bestudering van de wereld; vraag: hoe kan het anders? Hoe kunnen wij dan kennis en inzicht verwerven?

Antwoord: wij gaan terug naar **oude verhalen** (de mythos/mythoi), naar **profeten en zieners**: wat zij hebben gezien of door (goddelijke) openbaring hebben ontvangen, dat is de waarheid over de wereld en over alles wat de wereld overstijgt. Onze taak is het dan enkel en alleen: de aloude waarheden van generatie op generatie door te geven, het liefst zo authentiek en onvervalst mogelijk. Zij zijn de autoriteiten die niet in twijfel getrokken (mogen) worden. - Omdat wij het **op onze manier doen**, de aristotelische manier, moeten wij altijd voorzichtig zijn om andere manieren niet te minachten. Want – laten wij eerlijk zijn - ook **zo** kan de mens leven! En vele mensen op de hele wereld hebben eeuwenlang zo geleefd, of leven nog zo. Alle vertrouwen berust hier vooral op **autoriteit** (vgl. het deelcitaat van Thomas: “[...] wat anderen hebben gedacht, [...]”). - Autoriteit is niet slecht en niet verderfelijk, maar enkel en alleen vertrouwen op autoriteit belemmert of verhindert het gebruik van de eigen **kritische ratio**.

5) Terug bij Thomas: de veranderende component: de menselijke geest

Zo zijn wij dus **terug bij Thomas**: hij stelt als doel van de filosofie om te onderzoeken hoe de waarheid van de dingen zich verhoudt (“[...] **qualiter se habeat veritas rerum.**” – zie citaat boven). En wel: **zelf** onderzoeken! Deze oproep – want dat is het – geldt iedereen.

Het gaat dus om ‘**waarheid**’. Een groot woord. En als het om waarheid gaat, dan gaat het kennelijk altijd om iets belangrijks. Enkele voorbeelden van de positie van de ‘waarheid’ in het menselijk leven zijn de volgende:

- Pontius Pilatus: “Wat is waarheid?”
- Een bekend gezegde: “Het eerste wat in een oorlog sneuvelt is de waarheid.”
- Voor het gerecht geldt: de hoogste vorm van verklaring is ‘de waarheid te zeggen onder ede’.
- De intuïtieve keerzijde van de waarheid: een samenleving waarin iedereen elkaar beliegt is niet voorstelbaar, omdat een dergelijke samenleving geen schijn van kans heeft om te blijven voortbestaan; het zal uitlopen op een volledige anarchie;

Het lijkt heel raar: **er kan een universum bestaan zonder waarheid, maar een mens kan kennelijk niet bestaan zonder waarheid.** Een gedurfde thesis? Welnu, op dit punt komt het alles beslissende onderscheid van het universum met de mens aan de orde: op het moment namelijk dat er zoiets is als ‘**geest**’, komt waarheid in de wereld. Hoe is dat te begrijpen? Omdat ‘geest’ het simpele schema van oorzaak en gevolg doorbreekt. In de materiële wereld van het universum heerst de wet van oorzaak en gevolg, en het universum neemt daar al zo’n 14,3 miljard jaar genoeg mee (de zon heeft zich nog nooit afgevraagd hoe het komt dat zij is ontstaan; de zon **is** er gewoon, maar zij weet niet hoe en waarom; deze **wet van de onwetendheid** geldt dus voor het hele materiële universum). Voor zover wij weten zijn wij mensen de enigen die met deze wet geen genoeg nemen, **en dus wél de vraag stellen naar het ‘hoe’ en het ‘waarom’**. Doordat wij voortdurend deze vragen stellen, op allerlei terreinen van de werkelijkheid, zijn wij ons niet meer zo bewust van deze fantastische vaardigheid. Maar met dat wat wij ‘geest’ noemen (de biologen, neurofysiologen en astronomen zullen het ‘hersenen’ [brain, Gehirn, etc.] noemen), doorbreken wij de wetmatigheid van het pure causaliteitsprincipe. Wij veranderen dit principe niet, dat kunnen wij helemaal niet (want dit geldt al sinds het begin van de schepping [oerknal]), maar wij willen het wel begrijpen, wil zeggen met onze geest grijpen. In hoeverre en hoe ver wij daartoe in staat zijn is een andere vraag (feitelijk een vraag **van** onze geest **aan** onze geest; (vgl. de eerste kritische vraag van Immanuel Kant: ‘Was kann ich wissen?’ Of vgl. de neurowetenschappen, feitelijk de toonaangevende wetenschappen van onze dagen, die juist dit fenomeen [raadsel/mysterie] ‘menselijke geest’ op het spoor willen komen). Maar **dát** wij nu eenmaal deze activiteit uitoefenen, kunnen wij niet loochenen. De meest bekende levende astronoom van onze tijd, de Brit **Martin Rees**, zegt daarover met enige terughoudendheid: “Er is geen reden aan te nemen dat onze hersenen überhaupt daartoe geschikt zijn om de diepste aspecten van de werkelijkheid te begrijpen [...], maar fascinerend blijft: ook wanneer onze hersenen niet perfect zijn, zo zijn zij toch het meest ingewikkelde [fenomeen] in het universum dat wij kennen.” - Met andere woorden: **het instrument zelf waarmee** wij al onze ontdekkingen hebben gedaan –

ook alle inzichten over het universum – is feitelijk nog het meest spannende onderzoeksgebied dat wij hebben; want dit instrument stelt ons in staat **anders** (op een andere manier) met het universum om te gaan dan het universum met zich zelf omgaat. Deze andere manier van omgaan hebben wij namen gegeven: ‘zich richten op’, ‘terugbuigen op’, ‘stilstaan bij’, ‘na-denken’; **dat alles noemen wij het zoeken naar de ‘waarheid van de dingen’.**

Zo komen wij eindelijk **terug bij Thomas**; hij zegt, we moeten ‘de waarheid van de dingen’ bestuderen. En misschien heeft u nu reeds – na datgene wat wij al hebben gezien – een veel hogere waardering gekregen voor wat het wil zeggen ‘de waarheid van de dingen te kennen’, want wij mensen zijn met onze geest daartoe in staat, maakt in eerste instantie niet uit of die kennis oppervlakkig blijft of heel diep kan gaan.

Als wij Thomas’ uitspraak nog eens kort samenvatten, dan krijgen wij: “De studie van de filosofie heeft de bedoeling om de waarheid van de dingen te ontdekken.” -

Welke ‘waarheid’ zit er dan in de dingen? Begrijpen wij gewoonlijk waarheid niet als iets wat bij een **uitspraak** hoort? Heel eenvoudig gezegd: als wij het in het dagelijkse omgaan met elkaar over ‘waarheid’ hebben, dan bedoelen wij eenvoudig en vanzelfsprekend **dat de uitspraak van iemand overeenkomt met de werkelijkheid**. Als dat niet zo is, noemen wij dat een leugen of de onwaarheid. Anders gezegd: iemand doet een **uitspraak over de werkelijkheid** en de werkelijkheid **is** zo (Dick Schoof is op het moment de minister-president van Nederland; De Mount Everest is de hoogste berg op aarde; de storm op de Bastille in Parijs was op 14 juli 1789). Deze uitspraken zijn waar. Waarom? Omdat er kennelijk **een verhouding** bestaat tussen de werkelijkheid en de uitspraak over die werkelijkheid. Wat voor soort van verhouding is dat dan? Een verhouding van **correspondentie**, een verhouding van **adequatie**. Hoe komt deze verhouding tot stand? Door ons mensen, wil zeggen door onze menselijke geest. Het zijn niet de zintuigen die deze verhouding tot stand brengen, de zintuigen leveren het noodzakelijke ‘materiaal’, maar het is de **vergelijking van wat onze zintuigen ons leveren met de werkelijkheid buiten mij**. En deze vergelijking is de activiteit van de geest, het verstand, het intellect van de mens. Daarom kan kort en krachtig worden gezegd: **waarheid is ‘adequatio intellectus et rei.’ – “Waarheid is de overeenstemming van ons verstand met de dingen (de werkelijkheid).”**

Laten wij kijken hoe Thomas dit zelf verwoordt. Hij schrijft in een van zijn werk, dat nota bene de titel draagt “Over de waarheid” (“De veritate”) het volgende:

Thomas: “Omnis autem cognitio perficitur per assimilationem cognoscentis ad rem cognitum.” - “Quidem concordia adaequatio intellectus et rei dicitur.”

“Elke kennis gebeurt door een aanpassing van de kennende [persoon] met het gekende ding.” – “Deze concordia wordt overeenstemming van het verstand met het ding genoemd.” (Thomas, De veritate I,1)

Deze theorie wordt ook wel de ‘**correspondentiethorie van de waarheid**’ genoemd.

Wat zijn haar kenmerken?

- waarheid in deze zin heeft een **absoluut karakter**;
- waarheid in deze zin bestaat zelfs **onafhankelijk** ervan of ze ooit door iemand wordt ontdekt of bevestigd;
- het maatgevende voor de waarheid is de **werkelijkheid**;

Ook op dit punt meldt zich wel weer het 'gezonde verstand' en zegt, dat wij mensen toch altijd op die manier 'waarheid' in onze wereld begrijpen.

6) Het belang van deze waarheidstheorie

Waarom – zo zou men mogen vragen - is deze correspondentietheorie van de waarheid dan zo belangrijk?

Moeten wij voor het gewone dagelijkse leven écht weten **hoe** waarheid tot stand komt? - Of anders gezegd: welke gevolgen voor het '**praktische leven**' heeft de kennis van dit proces 'hoe waarheid tot stand komt' nu eigenlijk? –

Enkele aandachtspunten en uiteenzettingen moeten dit verduidelijken. Ook om vooral te laten zien waarom het belangrijk is te weten hoe wij waarheid begrijpen en waarom het belangrijk is deze 'waarheidstheorie' hoog te houden en in onze wereld te verdedigen:

- **Over het algemeen leven wij als gemeenschap in een samenleving die vanzelfsprekend gebouwd is op 'waarheid' als correspondentie.** Wij communiceren voortdurend met elkaar en het meeste van onze gesprekken, informatievoorzieningen, mededelingen, aanwijzingen, kloppen gewoon, zeg maar: ze zijn 'waar'. Wat wij (gisteren of afgelopen week) hebben meegemaakt of gezien vertellen wij elkaar, soms wat aangedikt (met het eigen 'ik' in het middelpunt), maar het is grosso modo waar; wij zien het News, wij lezen de kranten, wij plukken informaties uit de sociale media, en ondanks het feit dat wij soms zo onze twijfels hebben, vinden wij deze berichten meestal betrouwbaar, ze zijn waar. Wij vragen zelfs na een indringend onderzoek aan de arts, om ons toch maar 'de waarheid' te vertellen over onze ziekte, ook al kan die waarheid heel hard aankomen. Onze samenleving is voortdurend gebouwd op waarheid, en over het algemeen verwachten wij ook van onze gesprekspartners dat zij (en wij) de waarheid spreken (uitzonderingen hierop zijn de geïnstitutionaliseerde humor [satire, sketches, etc.] of het gebruik van de stijlmiddel van de ironie [wat echter veronderstelt dat de gesprekspartner dit 'spel met de taal' begrijpt en dus weet dat wij bij het gebruik van ironie precies het tegenovergestelde bedoelen van wat wij zeggen]).

Laten wij dit heel helder hebben: de onwaarheid zeggen of meedelen gebeurt natuurlijk beslist in deze wereld, maar het is maar een fractie van alle communicatie die wij in onze wereld voeren. Waarbij wij bovendien de

'vergissingen' in de meeste gevallen nog wel corrigeren door onze excuses aan te bieden en het gezegde 'recht te trekken', wil zeggen uiteindelijk toch 'de waarheid te zeggen'. **Dat betekent: de onwaarheid, de leugen is een werkelijkheid, maar een kwantitatief zeer minimale in het dagelijkse leven van ons mensen.**

- **Daar tegenover staat echter de menselijke ervaring:** de kwaliteit van de onwaarheid staat (helaas) haaks op de kwantiteit van de waarheid. Dat wil zeggen: reeds 'weinig' onwaarheid of leugen kunnen een enorm groot effect hebben op ons welbevinden en onze menselijke samenleving. Denkt u maar aan het volgende:
  - **historische gegevens:** de toegebrachte schade door één enkele groep of persoon (Hitler, Stalin, etc.)
  - de **tussemenselijke drama's** door leugens en/of bedrog;
  - de **poststructuralistische waarheidstheorie:** waarheden zijn enkel resultaat van taal en macht, van discussies en afspraken;
  - de **pragmatische waarheidstheorie:** waarheden zijn dan 'waar' als zij nuttig en voordelig zijn, voor een groep of voor een enkeling.

Gezien de (on-)bedoelde bedreigingen is de beschermende laag van de waarheid over de samenleving flinterdun; of met **een beeld** gesproken: de waarheid is voor de samenleving van de mensheid gelijk de atmosfeer die de aarde beschermt tegen kosmische stralen, meteorieten, het vacuum, etc. Als deze beschermende laag wordt doorbroken veroorzaakt dit grote schade.

Daarom moet de '**werkelijkheid**' de maatstaf voor de waarheid blijven:

- de werkelijkheid van **de empirische wetenschappen**; deze wetenschappen bouwen op de zintuigen en het verstand, wil zeggen zij volgen de kennisweg van zintuigelijk materiaal dat in het verstand wordt verwerkt tot een inhoud die wij uiteindelijk door middel van taal met elkaar kunnen delen. Reeds Thomas heeft hiervan gezegd: "Nihil est in intellectu, quod non prius fuit in sensu." - "Niets is in het verstand dat niet eerst in de zintuigen is geweest." (sinds ongeveer 400 jaren zijn wij trouwens in staat de reikwijdte van onze zintuigen door instrumentaria en techniek aanzienlijk te verbeteren).
- de werkelijkheid van **een rationele filosofie**. Naast het vermogen van de ratio (verstand) beschikt de mens ook over de vermogens van de emotionaliteit en de vrije wil. De laatste twee vermogens zijn uiteraard mede constitutief voor de mens, wil zeggen zij maken ons (met ons lichaam en verstand) tot wie wij uiteindelijk in deze wereld zijn. Een rationele filosofie pleit er wel voor dat er tussen die vermogens vormen van evenwicht worden bereikt, die in conflictsituaties zowel op individueel als ook op maatschappelijk vlak de 'ratio' het finale 'beslissingsrecht' geven.
- de werkelijkheid van **een op heil en genezing gericht geloof**. Het menselijke verstand moet zijn kracht, maar ook zijn grenzen kennen. Een werkelijkheid die niet 'contra rationem' ('tegen het verstand ingaande'; b.v. de bewering $2+2=5$) is, maar zich als 'praeter rationem' ('het verstand overstijgende'; b.v. het geloofsmysterie van een 'Triniteit') aandient, kan niet a priori (van meet af

aan) door het verstand zelf worden uitgesloten. De voor ons hoogst mogelijke werkelijkheid van een menselijk verstand betekent niet dat er geen andere werkelijkheid (extra-terrestrisch; goddelijk) zou kunnen bestaan.

- de werkelijkheid van een **'gezond verstand'**. Hiermee is in deze context bedoeld dat verschillende waarheidstheorieën (zoals de twee bovengenoemde types van een poststructuralistische en een pragmatische waarheidstheorie) wel een bepaalde plausibiliteit of attractiviteit kunnen bieden, maar voor het dagelijkse leven van ons mensen volledig onbruikbaar en onhandelbaar zijn. Bovendien verstrikken zij zich zelf in een soort innerlijke tegenspraak, omdat wij deze theorieën weer op de wijze van een correspondentietheorie beoordelen, wil zeggen wij toetsen deze theorieën op hun 'waarheidsgehalte' met behulp van de theorie die zij willen bestrijden.

De waarheid die zich door deze werkelijkheden laat bepalen, neemt haar maatstaf dus 'van buiten'. Zij ontvangt de werkelijkheid, neemt haar in zich op, maakt zich haar in een kenproces eigen en is in staat deze kennis als waarheid met anderen te delen. Het **verwijft van de passiviteit van het subject** binnen deze correspondentietheorie is maar ten dele waar, omdat weliswaar het uitgangspunt een externe werkelijkheid is (b.v. materiële dingen, openbaring, werkwijze van het menselijk verstand), maar juist het kenproces vereist een ongekend inspannende actieve (en creatieve) werkwijze van zintuigen en verstand.

Een waarheid daarentegen die een eigen werkelijkheid (wereld) construeert, neemt haar maatstaven enkel en alleen 'van binnen', dus uit het subject zelf; zij kan die waarheid dus ook niet objectief door anderen laten toetsen, maar moet haar alleen via de weg van de propaganda met anderen delen. Pragmatische en poststructuralistische waarheidstheorieën gaan o.a. deze weg, omdat zij alleen zo de autonomie van het subject zouden willen garanderen. Bovendien zijn deze theorieën sterk onderhevig aan subjectieve factoren van macht, geldingsdrang en superioriteitsgevoel.

Met betrekking tot de **'waarheid als correspondentie'** heerst er een spanningsveld tussen autonomie en heteronomie. De mens die zichzelf de wet geeft, en dus ook de werkelijkheid een eigen waarheid opplakt, is o zo bang dat dit ook op andere terreinen zou kunnen gebeuren. Een bepaaldheid van buitenaf (heteronomie) vinden wij in het dagelijkse leven zeer bezwaarlijk, hoewel wij juist in dit dagelijkse leven niet anders kunnen dan een waarheidstheorie van de correspondentie aan te houden. Misschien moeten wij wel opnieuw de angst kwijtraken dat onze menselijke waardigheid schade zou oplopen, als wij de waarheid van de dingen door de werkelijkheid laten bepalen. In ieder geval loont het deze waarheid te verdedigen tegen haar tegenstanders. Een leven en een samenleving kan alleen zo blijven voortbestaan. Misschien dat in deze zin dan ook de uitspraak uit het evangelie nog meer inhoud krijgt: "De waarheid zal u vrij maken." (Joh. 8, 32)

